

De samenhang tussen kindtemperament, autoritatief opvoedgedrag en prosociaal gedrag bij kleuters

Helga E. Bos 3485331

Jip van Lith 3638596

Universiteit Utrecht

Masterprogramma Orthopedagogiek, werkveld jeugdzorg

Thesisbegeleider: Meike Slagt

Tweede beoordelaar: Marjolein Verhoeven

datum: 25 juni 2012

Voorwoord

Voor u ligt het resultaat van een jaar lang samenwerken aan ons afsluitende onderzoek van de master Orthopedagogiek. Jip is in de inleiding verantwoordelijk geweest voor het literatuuronderzoek van de eerste onderzoeksvraag, Helga heeft de verantwoording genomen over het literatuuronderzoek van de tweede onderzoeksvraag. De harmonieuze samenwerking en gelijke stijl van werken hebben er toe geleid dat wij de thesis als een gezamenlijke verantwoordelijkheid hebben opgepakt. Jip haar scherpe analytische vermogen en Helga's accurate schrijversblik wisten elkaar goed aan te vullen. We hebben samen onze zinnen gezet op een goede analyse van de resultaten en op het schrijven van een kwalitatief goede thesis. In het afgelopen jaar hebben we vooral veel plezier beleefd aan het gezamenlijke proces en werden de woensdagen en vrijdagen onze standaard 'thesisdagen'. Ondanks dat wij in het begin afgeschrikt werden door de omvangrijke dataverzameling, hebben wij door de goede structuur en begeleiding weinig hobbels ervaren op de weg naar dit eindproduct toe. De huisbezoeken hebben we als erg leuk en leerzaam ervaren. We zijn trots op het resultaat en willen iedereen bedanken die ons geïnspireerd heeft bij de totstandkoming hiervan, maar in het bijzonder de deelnemers aan ons onderzoek en onze begeleidster Meike Slagt. Zij was altijd bereid ons te voorzien van de laatste tips en adviezen, zelfs vanuit Zwitserland via Skype. Ook danken wij onze familie voor de morele en materiële ondersteuning. Tot slot willen wij u als lezer danken voor de interesse in ons onderzoek. Wij zijn erg bevlogen over het onderwerp en hopen een goede bijdrage geleverd te hebben aan de bestaande wetenschappelijke literatuur.

Samenvatting

Het doel van deze studie was om de samenhang te onderzoeken tussen kindtemperament, autoritatieve opvoedgedragingen en prosociaal gedrag bij kinderen (n=56) uit groep één van de basisschool. Hierbij is specifiek gekeken naar de modererende rol van kindtemperament op de relatie tussen autoritatief opvoedgedrag en prosociaal kindgedrag en naar de mediërende rol van autoritatieve opvoeding op de relatie tussen kindtemperament en prosociaal kindgedrag. De ouder van het deelnemende kind heeft een batterij vragenlijsten ingevuld met betrekking tot eigen opvoedgedragingen, het temperament en de prosocialiteit van het kind, allen samengestelde constructen. In de resultaten is geen bewijs gevonden voor een moderatie-effect en daarmee voor de differentiële ontvankelijkheidshypothese: de relatie tussen autoritatieve opvoeding en prosociaal kindgedrag wordt niet sterker naarmate er sprake is van een moeilijker kindtemperament. Ook een mediatie-effect is niet aangetoond: de relatie tussen kindtemperament en prosociaal gedrag verloopt niet via de autoritatieve opvoeding. Uit de resultaten is wel naar voren gekomen dat autoritatiever opvoedgedrag samenhangt met meer prosociaal kindgedrag. Toekomstig onderzoek met meer informanten en een nauwere constructbepaling moet uitwijzen of kindtemperament inderdaad niet samenhangt met autoritatieve opvoeding en prosociaal kindgedrag en of de invloed van kindtemperament op de relatie tussen autoritatieve opvoeding en prosociaal gedrag daadwerkelijk te verwaarlozen is.

Sleutelwoorden: kindtemperament, autoritatieve opvoeding, prosociaal kindgedrag, moderatie, mediatie

De samenhang tussen kindtemperament, autoritatief opvoedgedrag en prosociaal kindgedrag bij kleuters

Het is een algemeen aangenomen feit dat de opvoeding van ouders van invloed is op het gedrag van hun kind en dat de kwaliteit van de ouder-kindrelatie cruciaal is voor de ontwikkeling en aanpassing van het kind (Wicks-Nelson & Israel, 2009). Toch is ook bekend dat het effect van eenzelfde opvoeding op het ene kind niet automatisch hetzelfde is voor het andere kind (Eiser, Eiser, Mayhew & Gibson, 2005; O'Connor, Dunn, Jenkins & Rasbash, 2006). Door te kijken naar het temperament van het kind kan bovenstaand fenomeen beter begrepen worden. Rothbart en Bates (zoals geciteerd in Rothbart & Jones, 1998) definiëren temperament als stabiele individuele verschillen in emotionaliteit, aandacht en activiteit met een veronderstelde biologische basis. Onderzoek suggereert dat kindtemperament opvoedgedrag kan uitlokken en daardoor de ontwikkeling van kinderen beïnvloedt (Sameroff, 2010). Daarnaast laat onderzoek zien dat kindtemperament de relatie tussen opvoeding en kindgedrag kan modereren. Recentelijk is gesuggereerd dat kinderen met een moeilijk temperament, die vatbaarder zijn voor risicovolle opvoedings- en omgevingsinvloeden, ook vatbaarder zijn voor positieve en ondersteunende opvoedings- en omgevingsinvloeden (Ellis, Boyce, Belsky, Bakermans-Kranenburg & van IJzendoorn, 2011). Dit wordt ook wel de differentiële ontvankelijkheidshypothese genoemd.

In dit onderzoek zal gekeken worden of het temperament van het kind de relatie tussen autoritatief opvoedgedrag en prosociaal kindgedrag inderdaad beïnvloedt. Tevens wordt gekeken of kindtemperament een uitlokker is van autoritatief opvoedgedrag en of dit opvoedgedrag vervolgens prosociaal kindgedrag voorspelt (de Haan, Deković & Prinzie, 2012). De uitkomsten van dit onderzoek geven hopelijk inzicht in de samenhang van kindtemperament, autoritatief opvoedgedrag en prosociaal kindgedrag en kunnen een uitgangspunt vormen voor de ontwikkeling van interventieprogramma's gericht op het stimuleren van prosociaal gedrag bij jonge kinderen. Dit onderzoek richt zich op kleuters uit groep één van de basisschool. Deze kinderen staan voor een nieuwe uitdaging in hun ontwikkelingsproces: ze moeten leren omgaan met nieuwe sociale relaties en de schoolomgeving. Goede sociale vaardigheden, die in deze periode een sterke ontwikkeling doormaken, zijn hierbij van belang (Rimm-Kaufman & Pianta, 2000).

De centrale vraag in dit onderzoek luidt: *Hoe werken kindtemperament en autoritatief opvoedgedrag samen in het voorspellen van prosociaal gedrag bij kleuters?* Deelvraag 1: *is er sprake van een modererend effect van kindtemperament op de relatie tussen een autoritatieve opvoeding en prosociaal kindgedrag?* Deelvraag 2: *wordt de relatie tussen kindtemperament*

en prosociaal kindgedrag gemedieerd door een autoritatieve opvoeding?

Relatie tussen opvoedgedrag en prosociaal kindgedrag

Ouders laten in de opvoeding verschillende gedragingen zien die te categoriseren zijn in opvoedstijlen. Baumrind maakt een onderscheid tussen een autoritatieve, autoritaire en permissieve opvoedstijl (Mounts et al., zoals geciteerd in Bolghan-Abadi, Kimiaee & Amir, 2011). In dit onderzoek concentreren we ons op autoritatieve opvoedgedragingen. Een autoritatieve opvoedstijl wordt gekenmerkt door een hoge mate van warmte en betrokkenheid, duidelijkheid betreffende geldende gedragsregels, een hoge mate van gedragscontrole en het stimuleren van zelfstandigheid (Woolfson & Grant, 2006). Deze opvoedstijl wordt gezien als de meest gunstige stijl (Wicks-Nelson & Israel, 2009), omdat de autoritatieve opvoeding consequent geassocieerd wordt met positieve educationele, sociale, emotionele en cognitieve ontwikkelingsuitkomsten bij kinderen (Winsler, Madigan, & Aquilino, 2005).

Prosociaal gedrag wordt doorgaans gedefinieerd als vrijwillig, moreel gedrag met de intentie anderen hiervan te laten profiteren (Greener, 2000). Prosocialiteit weerspiegelt gedragingen als altruïsme, zorgen, helpen, delen en troosten (Greener, 2000).

De relatie tussen opvoedgedragingen en prosociaal gedrag bij kinderen is al eerder onderzocht. Uit onderzoek van Baumrind bleek dat kleuters verschilden in hun mate van sociale aanpassing, afhankelijk van de opvoedstijl van hun ouders (als geciteerd in Slicker, 1998) en dat een autoritatieve opvoedstijl en prosociaal kindgedrag positief samenhangen (Slicker, 1998; Winsler et al., 2005). Op basis van de literatuur wordt dan ook een positief verband verondersteld tussen autoritatieve opvoedgedragingen en prosociaal kindgedrag.

De modererende rol van kindtemperament

Het verband tussen een autoritatieve opvoeding en prosociaal kindgedrag is wellicht niet voor ieder kind gelijk. Gallagher (2002) suggereert dat kindtemperament dit verband beïnvloedt. Er zijn meerdere manieren om verschillen in temperament bij kinderen aan te duiden. Volgens Thomas en Chess kunnen kinderen ingedeeld worden in verschillende temperamentcategorieën, zoals een moeilijk of een makkelijk temperament (Van Beemen, 2009). Zo vertonen kinderen met een moeilijk temperament veelal negatieve emotie, een hoog activiteitsniveau, een gebrekkig aanpassingsvermogen en lage emotieregulatie. Kinderen met een makkelijk temperament laten daarentegen veelal positieve emotie, een gematigd activiteitsniveau, een goed aanpassingsvermogen en hoge emotieregulatie zien (Gallagher, 2002). Deze indeling in categorieën heeft als nadeel dat genuanceerde informatie over temperament mogelijk verloren gaat (Sanson, Prior, Garino, Oberklaid & Sewell, 1987). Om

dit te voorkomen wordt in dit onderzoek een continue temperamentsdimensie gehanteerd op een schaal van makkelijk tot moeilijk.

Verschillende theorieën veronderstellen dat kindtemperament de relatie tussen een autoritatieve opvoeding en prosociaal kindgedrag modereert. Zowel het diathesestress model als het differentiële ontvankelijkheidsmodel stellen dat kwetsbare individuen, zij met een moeilijk temperament, meer dan individuen met een makkelijk temperament worden benadeeld door negatieve omgevingen, zoals bij een lage kwaliteit van opvoeding (Kiff, Lengua & Zalewski, 2011). Het diathesestress model gaat er vanuit dat beide typen individuen evenveel profiteren van een positieve opvoedingsomgeving. Het differentiële ontvankelijkheidsmodel stelt echter dat kinderen die het meest gevoelig zijn voor negatieve opvoedingsinvloeden ook het meest ontvankelijk zijn voor een positieve opvoeding (Kiff et al., 2011). Dit model stelt dus dat kinderen met een moeilijker temperament beter functioneren bij een positieve opvoeding dan kinderen met een makkelijker temperament.

Tot op heden is onderzoek naar differentiële ontvankelijkheid beperkt. Bovendien zijn resultaten tegenstrijdig. Zo onderzochten Yaman, Mesman, van IJzendoorn en Bakermans-Kranenburg (2010) het differentiële ontvankelijkheidsmodel, maar vonden ondersteuning voor het diathesestress model. In onderzoek van Pluess en Belsky (2010), gericht op positief opvoedgedrag en prosociaal kindgedrag, werd wel bewijs voor differentiële ontvankelijkheid gevonden. Ook onderzoek van Dopkins-Strigt en anderen (2008) met prosociaal gedrag als uitkomstmaat ondersteunt de differentiële ontvankelijkheid. Zo beschikten kinderen met een moeilijker temperament bij een kwalitatief goede opvoeding over betere sociale vaardigheden dan kinderen met een makkelijker temperament. Bij een opvoeding van lage kwaliteit bleken kinderen met een moeilijker temperament juist sociaal minder vaardig. Ook volgens Pluess & Belsky (2010) blijken kinderen met een moeilijk temperament gevoeliger voor vroege opvoedingsinvloeden.

Concluderend kan gesteld worden dat onderzoek voornamelijk differentiële ontvankelijkheid ondersteunt; als er sprake is van een hoge kwaliteit van opvoeding vertonen kinderen met een moeilijker temperament meer prosociaal gedrag dan kinderen met een makkelijker temperament. Op grond hiervan wordt verondersteld dat *het verband tussen een autoritatieve opvoeding en prosociaal gedrag sterker zal zijn naarmate kinderen een moeilijker temperament hebben*. Het huidige onderzoek is relevant omdat het aansluit op bestaande inzichten over de differentiële ontvankelijkheidstheorie. Daarnaast is het onderzoek vernieuwend omdat het zich richt op autoritatieve opvoedgedragingen die, naast de variabelen warmte en responsiviteit die in de literatuur vaak een positieve opvoeding weerspiegelen, ook

gekenmerkt worden door grenzen stellen en inductie.

Relatie tussen kindtemperament en prosociaal kindgedrag

Het temperament van het kind is belangrijk voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind (Kiff et al., 2011). Zo lijken negatieve emotionaliteit en lage zelfcontrole zowel internaliserende als externaliserende problemen te voorspellen (Frick & Morris, 2004) en andersom lijkt een hoge zelfcontrole gerelateerd te zijn aan een hogere sociale competentie, empathie en zelfvertrouwen (Lengua, 2006). Hiermee zou aangenomen kunnen worden dat een makkelijk temperament een directe voorspeller is van meer prosociaal kindgedrag.

De mediërende rol van autoritatieve opvoeding

Er is bewijs dat een autoritatieve opvoeding direct leidt tot prosociaal kindgedrag (Slicker, 1998; Winsler et al., 2005) en dat een makkelijker kindtemperament meer prosociaal kindgedrag voorspelt (Kiff et al., 2011). De ontwikkeling van het kind verloopt echter via een transactioneel model waarin kinderen beïnvloed worden door de context waarin zij zich ontwikkelen en zij de context zelf ook beïnvloeden (Sameroff, 2010). De ouderlijke opvoeding maakt deel uit van deze context (Hinshaw zoals geciteerd in Kiff et al., 2011). Het transactionele model impliceert dat het temperament van het kind een bepaalde opvoeding uitlokt. Dit wordt bevestigd door de Haan en collega's (2012), die vonden dat vriendelijkheid bij adolescenten een grote voorspeller is van warm opvoedingsgedrag. Prinzie en anderen (2004) vonden bovendien dat kinderen met een moeilijker temperament meer negatieve, dwingende reacties van ouders uitlokken, terwijl kinderen met een makkelijker temperament een positief opvoedklimaat uitlokken. Ouderlijke opvoeding zou daarom een belangrijke mediator kunnen zijn in het directe verband tussen kindtemperament en prosociaal kindgedrag (Kiff et al., 2011).

Er blijkt weinig wetenschappelijke literatuur beschikbaar over de mediërende rol van opvoeding op het verband tussen kindtemperament en kindgedrag, en de literatuur die wel beschikbaar is richt zich voornamelijk op problematisch kindgedrag. Zo bleken vriendelijke en emotioneel stabiele kinderen (Prinzie et al., 2004) en adolescenten (Manders, Scholte, Janssens en de Bruyn, 2006) minder externaliserend probleemgedrag te laten zien als gevolg van lagere niveaus van negatieve ouderlijke discipline. Paterson en Sanson (1999) zijn één van de weinige onderzoekers die zich richtten op hoe de relatie tussen kindtemperament en positieve kinduitkomsten, zoals prosociaal gedrag, gemedieerd wordt door opvoeding. Uit dit onderzoek naar kleuters bleek dat een goede fit tussen ouders en kind prosociaal gedrag voorspelt: een kind met een temperament dat voldoet aan de verwachtingen van de ouders lokt opvoedgedrag uit dat past bij het kind, hetgeen tot meer prosociale gedragingen leidt.

Andersom leidt een slechte fit tussen het daadwerkelijke kindtemperament en het temperament dat ouders van het kind verwachten tot meer probleemgedrag bij het kind (Paterson & Sanson, 1999). Daarmee lijkt de opvoeding een mediërende rol te vervullen in de relatie tussen kindtemperament en prosociaal gedrag. Uitgaande van de genoemde onderzoeken is er voornamelijk bewijs is dat een makkelijker kindtemperament samenhangt met meer autoritatieve opvoedgedragingen. Op grond hiervan wordt verwacht dat *de relatie tussen kindtemperament en prosociaal kindgedrag loopt via de autoritatieve opvoeding; een makkelijker kindtemperament lokt meer autoritatieve opvoedgedragingen uit, die vervolgens leiden tot meer prosociale kindgedragingen.*

Methoden

Participanten

Aan dit onderzoek hebben 56 ouders (vaders $n = 8$, moeders $n = 48$) met hun zoon ($n = 23$) of dochter ($n = 33$) deelgenomen. De kinderen zaten in groep één van de basisschool en waren vier ($n = 47$) of vijf ($n = 9$) jaar ($M = 4.17$, $SD = 0.37$). Het merendeel van de deelnemende ouders was van Nederlandse afkomst (98.2%). De leeftijd van de ouder op het moment van invullen varieerde van 27 tot 46 jaar ($M = 36.09$, $SD = 4.14$). De meerderheid van de gezinnen had een bovenmodaal gezamenlijk bruto maandinkomen (Centraal Planbureau, 2011). Het opleidingsniveau van de participanten lag boven het gemiddelde (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2010): lager dan Middelbaar beroepsonderwijs (7.1%), Middelbaar beroepsonderwijs (28.6%), Hoger beroepsonderwijs (44.6%), Universiteit (19.6%). De power van dit onderzoek is .81 uitgaande van een gemiddelde effectgrootte (Faul, Erdfelder, Buchner & Lang, 2009). De kans op een aantoonbaar effect is bij deze steekproef voldoende groot (Field, 2009).

Procedure

In het najaar van 2011 zijn wervingsbrieven verspreid onder ouders met een kind in groep één. De participanten zijn geworven via familie, bekenden en vrienden van de onderzoekers, maar ook via scholen en naschoolse opvang. Er is dus sprake van een selecte steekproef. Getrainde masterstudenten verzamelden de data tijdens anderhalf uur durende huisbezoeken, waarin video-opnames gemaakt werden van samenspel tussen het kind en de ouder. Daarnaast namen kinderen deel aan een experiment geleid door de onderzoeker. De ouder vulde ondertussen een vragenlijst in waarin geïnformeerd werd naar opvoeding, demografische gegevens, kindtemperament en de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind. Ter compensatie maakten deelnemende gezinnen kans op een dinerbon en ontving het kind na afloop een cadeautje. In dit onderzoek zijn alleen de vragenlijstdata gebruikt.

Operationalisering concepten en onderzoeksinstrumenten

Autoritatieve opvoeding. Om de mate waarin ouders autoritatief opvoedgedrag hanteren te bepalen, zijn verschillende opvoedgedragingen gemeten, te weten inductie, positieve interacties en bekrachtiging van positief gedrag. Hierbij is gebruik gemaakt van meerdere meetinstrumenten, elk ingevuld door de opvoeder zelf.

Parental Dimensions Inventory (PDI). De schaal van de PDI (Slater & Power, 1987) die in dit onderzoek meegenomen is, betreft inductie, met vier items (situaties). Een voorbeelditem is: *'Uw kind is naar buiten gegaan zonder zijn/haar speelgoed op te ruimen, zoals u gevraagd had.'* Ouders gaven op een vijfpuntsschaal aan hoe waarschijnlijk het is dat zij in de voorgelegde situaties als volgt zouden reageren; 'wijzen op gevolgen van het gedrag', 'met het kind praten (alternatief gedrag aangeven, uitleggen waarom het gedrag verkeerd is)' en 'op eerder gemaakte afspraken wijzen'. De antwoordcategorieën varieerden van zeer onwaarschijnlijk (1) tot zeer waarschijnlijk (5). Een hogere score op deze schaal wijst op frequenter gebruik van inductie. Deze schaal blijkt betrouwbaar, is klinisch relevant en heeft een goede constructvaliditeit (Deater, Deckers & Scarr, zoals geciteerd in Locke en Prinz, 2002). De betrouwbaarheid van de schalen in het huidige onderzoek is gemeten met behulp van de Cronbach's alpha. De schaal inductie blijkt betrouwbaar ($\alpha = .86$). Op basis van de COTAN criteria voor groepsonderzoek wordt een betrouwbaarheidscoëfficiënt vanaf .60 als voldoende beschouwd (Kievit, Tak & Bosch, 2009).

Parenting Practices Scale (PPS). De schaal positieve interacties tussen ouders en kind afkomstig uit de PPS (Strayhorn & Weidman, 1988) is in dit onderzoek gebruikt. Deze schaal bestaat uit vijf items, zoals *'Hoe vaak prijst u uw kind door bijvoorbeeld "goed zo!" of "Dat is erg aardig van je!" tegen hem te zeggen?'* Ouders kozen één van de vijf antwoordcategorieën, variërend van nooit (1) tot meerdere keren per dag (5). Zowel de interne consistentie, de test-hertestbetrouwbaarheid als de constructvaliditeit van het instrument worden als goed beoordeeld (Strayhorn & Weidman, 1988). De betrouwbaarheid van deze schaal is voldoende tot goed ($\alpha = .75$), na verwijderen van twee items.

Alabama Parenting Questionnaire (APQ). Met de schaal positieve opvoedingstechnieken werd de mate waarin positief gedrag van het kind bekrachtigd wordt door ouders gemeten. Een hoge score op deze schaal betekent dat de ouder veel gebruik maakt van positieve opvoedingstechnieken. De schaal bestaat uit zes items, zoals: *'U laat het uw kind weten als het iets goed doet'*. Op een vijfpuntsschaal gaven opvoeders aan in hoeverre uitspraken op het kind van toepassing zijn, variërend van nooit (1) tot altijd (5). De APQ-schalen die van toepassing zijn op het onderzoek zijn intern consistent. In toenemende mate

wordt de validiteit van de schalen ondersteund door literatuur (Essau, Sasagawa & Frick, 2006). De betrouwbaarheid van deze schaal voor deze steekproef is goed ($\alpha = .81$), na verwijderen van drie items.

Een factoranalyse wees uit dat één factor 50.86% van de variantie verklaart. Doordat de verklaarde variantie groter is dan .30, kan gesteld worden dat de schalen samen één construct meten. De factorladingen liepen uiteen van .59 tot .78. De betrouwbaarheid van de samengestelde variabele autoritatief opvoedgedrag (drie items) wordt als acceptabel gezien ($\alpha = .53$), omdat een betrouwbaarheidscoëfficiënt van .50 als voldoende geacht wordt, indien een construct uit minder dan 10 items bestaat (Pallant, 2005). Verondersteld wordt dat de opvoeders meer autoritatieve opvoedgedragingen hanteerden naarmate zij hoger scoorden op de schalen inductie, positieve interacties en bekrachtiging van positief gedrag. De uiteindelijke score geeft aan waar de opvoeder zich bevindt op een continue schaal van weinig (lage score) tot zeer autoritatief (hoge score).

Kindtemperament. Met de verkorte versie van de Children's Behavior Questionnaire (CBQ-SF) zijn individuele temperamentsverschillen van kinderen in kaart gebracht (Putnam & Rothbart, 2006). Er zijn vier schalen in het onderzoek meegenomen: activiteitsniveau, woede en frustratie, ongemak en inhibitie controle. Activiteitsniveau bestaat uit zeven items en meet de grote motorische activiteit (Rothbart, Ahadi, Hershey & Fisher, 2001). Een voorbeelditem is: *'Lijkt altijd in grote haast te zijn om van de ene naar de andere plaats te gaan.'* De betrouwbaarheid van deze schaal is goed ($\alpha = .76$). Woede en frustratie betreffen negatieve affectiviteit die samengaat met onderbreken van een taak (Rothbart et al., 2001). Een van de zes items luidt *'Heeft een woedeaanval als hij/zij niet krijgt wat hij/zij wil.'* De betrouwbaarheid van de schaal is goed ($\alpha = .78$). Bij de schaal ongemak wordt bedoeld op negatieve affectiviteit die gerelateerd is aan de kwaliteit van zintuiglijke stimulering (Rothbart et al., 2001). Een van de zes items luidt *'Als hij/zij pijn heeft, doet hij/zij daar niet erg lastig over.'* De betrouwbaarheid van deze schaal is goed ($\alpha = .82$), na verwijderen van twee items. Inhibitiecontrole is het vermogen om ongepaste toenaderingsresponsen te plannen en onderdrukken wanneer anderen instructies geven en/of wanneer men zich in nieuwe en onzekere situaties bevindt (Rothbart et al., 2001). Een van de zes items van deze schaal is: *'Kan gemakkelijk een activiteit stoppen als je 'nee' zegt.'* De betrouwbaarheid van deze schaal wordt als voldoende beoordeeld ($\alpha = .73$), na verwijderen van twee items. De ouder beoordeelde het kindgedrag aan de hand van een zevenpuntsschaal, variërend van helemaal niet van toepassing (1) tot sterk van toepassing (7). Indien de ouder het kind tot op heden niet in een dergelijke situatie had meegemaakt, kon gekozen worden voor 'niet van toepassing'.

Uit een factoranalyse is gebleken dat één factor 46.49% van de variantie verklaart, de schalen meten dus samen één construct: kindtemperament. De factorladingen liepen uiteen van .01 tot .98. De genoemde schalen van het meetinstrument blijken intern consistent, longitudinaal stabiel en constructvalide (Putnam & Rothbart, 2006). De betrouwbaarheid van de variabele kindtemperament is in dit onderzoek voldoende ($\alpha = .69$). Hogere scores zijn indicatief voor een moeilijker temperament.

Prosociaal gedrag. Prosociaal gedrag valt onder ontwikkelingsuitkomsten van kinderen en is gemeten middels de Infant-Toddler Social and Emotional Assessment (ITSEA; Briggs-Gowan & Carter, 1998). De schaal die in het onderzoek gebruikt is betreft prosociale interacties met leeftijdsgenoten bestaande uit zeven items, zoals *'Kan goed spelen met andere kinderen'*. Om tot de schaalscore te komen werd het gemiddelde berekend van de itemscores. Prosociaal gedrag wordt aangetoond indien het kind hoog scoorde op deze schaal. Antwoordmogelijkheden varieerden van niet waar/zelden (0), een beetje waar/soms (1), tot erg waar/vaak (2). De validiteit, interbeoordelaars- en testherstestbetrouwbaarheid en interne consistentie van de ITSEA zijn als goed beoordeeld (Briggs-Gowan & Carter, 1998; Visser et al., 2010). De betrouwbaarheid van deze schaal voor deze steekproef is voldoende ($\alpha = .63$), na verwijderen van vier items.

Datapreparatie en analysebeslissingen

Voordat de analyses uitgevoerd werden, is gekeken of er sprake is van missende data bij verschillende schalen. Er bleken geen missende data te zijn in het onderzoek. Tevens werd nagegaan of aan de voorwaarden voldaan is om een regressieanalyse uit te kunnen voeren door de bijbehorende assumpties te controleren. Om multicollineariteit te voorkomen werden de onafhankelijke variabelen (kindtemperament en autoritatief opvoedgedrag) gecentreerd. De ergste uitbijters werden tot twee standaarddeviaties onder of boven het gemiddelde teruggebracht om vertekening van de resultaten te voorkomen. Om inzicht te krijgen in de samenhang van de variabelen is een correlatiematrix opgevraagd. De bijbehorende correlaties zijn geïnterpreteerd op basis van de vuistregels die Field (2009) hanteert: laag (± 0.1), medium (± 0.3) en hoog (± 0.5). Er is een hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd om te toetsen of kindtemperament de relatie tussen autoritatieve opvoeding en prosociaal kindgedrag modereert. Eerst werden de hoofdeffecten gemeten door de onafhankelijke variabelen autoritatieve opvoeding en kindtemperament in te voeren in blok 1, en vervolgens werd het interactie-effect gemeten door de interactieterm aan blok 2 toe te voegen. De afhankelijke variabele is prosociaal kindgedrag. Indien er sprake zou zijn van een significant interactie-effect, zou met behulp van de calculator van Preacher, Curran en Bauer (2006) gekeken

worden of het verband tussen een autoritatieve opvoeding en prosociaal gedrag sterker is voor een moeilijker temperament of juist voor een makkelijker temperament.

Ook werd een mediatie-effect van autoritatief opvoedgedrag op de relatie tussen kindtemperament en prosociaal kindgedrag onderzocht. Eerst is een regressieanalyse uitgevoerd om het directe verband tussen kindtemperament en de mediator autoritatieve opvoeding te meten. Vervolgens werd een hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd om de invloed van de mediatie te kunnen meten. In blok 1 is de onafhankelijke variabele kindtemperament ingevoerd en in blok 2 werd de mediator autoritatieve opvoeding toegevoegd. De onafhankelijke variabele was steeds prosociaal kindgedrag. Indien er sprake zou zijn van mediatie, zou een Sobel (1982) test uitgevoerd worden om het totale indirecte effect te meten.

Resultaten

De beschrijvende statistieken voor de metingen van kindtemperament, autoritatief opvoedgedrag en prosociaal kindgedrag worden weergegeven in Tabel 1. In deze tabel is te zien dat de participanten hoog scoren op autoritatief opvoedgedrag en prosociaal kindgedrag. Ook wordt duidelijk dat autoritatieve opvoeding en prosociaal kindgedrag significant samenhangen ($r = .30, p < .05$); er is sprake van een gematigd positieve correlatie. Dit betekent dat het kind meer prosociaal gedrag vertoont als ouders meer autoritatieve opvoedgedragingen hanteren. Zowel kindtemperament en autoritatief opvoedgedrag als kindtemperament en prosociaal kindgedrag blijken niet samen te hangen.

Om na te gaan of er sprake is van een moderatie-effect van kindtemperament op de relatie tussen autoritatief opvoedgedrag en prosociaal kindgedrag is een hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd (Tabel 2). In de analyse zijn in stap 1 de hoofdeffecten gemeten van autoritatief opvoedgedrag en kindtemperament op prosociaal kindgedrag. Dit model verklaart significant variantie met betrekking tot prosociaal gedrag ($F_{model\ 1}(2,53) = 3.55, p < .05, R^2 = .12$). Er blijkt alleen sprake van een significant hoofdeffect voor autoritatief opvoedgedrag ($\beta_{\text{autoritatiefopvoedgedrag}} = .29, p < .05$). In stap 2 is aan dit model de interactieterm van beide variabelen toegevoegd. Na toevoeging van de interactieterm verklaart het model nog steeds significant variantie ($F_{model\ 2}(2,52) = 3.33, p < .05, R^2 = .16$). De toegevoegde interactieterm verklaart geen significante variantie ($p = .11, \Delta R^2 = .04$). Uit deze analyse blijkt dat kindtemperament geen voorspeller is van prosociaal gedrag, noch direct, noch in de interactie met autoritatieve opvoeding, maar dat meer autoritatief opvoedgedrag wel prosocialer kindgedrag voorspelt.

KINDTEMPERAMENT, AUTORITATIEVE OPVOEDING EN PROSOCIAAL GEDRAG

Tabel 1

Gemiddelden, Standaarddeviaties, Minimum en Maximum scores en Correlaties van Kindtemperament, Autoritatieve opvoeding en Prosociaal kindgedrag

Variabele	M	SD	Min	Max	Variabele		
					1	2	3
1. KT	3.63	0.80	2.25	5.40			
2. AO	4.31	0.33	3.65	5.00	-.04		
3. PK	1.87	0.24	1.21	2.00	-.19	.30*	

Noot. KT = kindtemperament; AO = autoritatief opvoedgedrag; PK = prosociaal kindgedrag.
 $n = 56$.

* $p < .05$.

Tabel 2

Hiërarchische Regressie Analyse voor Moderatie-effect: Kindtemperament, Autoritatief opvoedgedrag en Prosociaal kindgedrag

	B	SE	β	95% Betrouwbaarheidsinterval voor B	
				Ondergrens	Bovengrens
Stap 1:					
AO → PK	0.21*	0.10	0.29	0.02	0.40
KT → PK	-0.05	0.04	-0.18	-0.13	0.03
Stap 2:					
AO x KT → PK	0.19	0.12	0.22	-0.04	0.42

Noot. KT = kindtemperament; AO = autoritatief opvoedgedrag; PK = prosociaal kindgedrag.

$R^2_{\text{totaal}} = .16$, $\Delta R^2 = .04$.

* $p < .05$.

Om na te gaan of er sprake is van een mediatie-effect van autoritatief opvoedgedrag op de relatie tussen kindtemperament en prosociaal kindgedrag zijn regressieanalyses uitgevoerd (Tabel 3). Eerst is gekeken naar de relatie tussen kindtemperament en autoritatief opvoedgedrag, een voorwaarde voor mediatie. Dit model verklaart geen significante variantie met betrekking tot autoritatief opvoedgedrag ($F_{\text{model 1}}(1,54) = .08$, $p = .78$, $R^2 = .00$). Kindtemperament is geen voorspeller van autoritatief opvoedgedrag, mediatie is hierdoor technisch niet meer mogelijk. Om te kijken naar de rol van de oorspronkelijke mediator is een hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd waarbij in stap 1 het directe verband tussen

Tabel 3

Regressie Analyses voor Mediatie-effect: Kindtemperament, Autoritatief opvoedgedrag en Prosociaal kindgedrag

	<i>B</i>	<i>SE</i>	β	95% Betrouwbaarheidsinterval voor <i>B</i>	
				Ondergrens	Bovengrens
Model 1					
KT → AO	-0.02	0.06	-0.04	-0.13	0.10
Model 2					
Stap 1:					
KT → PK	-0.06	0.04	-0.19	-0.14	0.03
Stap 2:					
AO → PK	0.21*	0.10	0.29	0.02	0.40
KT → PK	-0.05	0.04	-0.18	-0.13	0.03

Noot. KT = kindtemperament; AO = autoritatief opvoedgedrag; PK = prosociaal kindgedrag.

$R^2_{model1} = .00$, $R^2_{model2} = .12$, $\Delta R^2 = .08$.

* $p < .05$.

kindtemperament en prosociaal gedrag getoetst werd en in stap 2 de variabele autoritatief opvoedgedrag toegevoegd is aan de analyse. Na stap 1 verklaart het model geen significante variantie met betrekking tot prosociaal kindgedrag ($F_{model\ step1}(1,54) = 1,96$, $p = .17$, $R^2 = .04$). Na toevoegen van de variabele autoritatieve opvoeding verklaart het model wel significant variantie ($F_{model\ step2}(2,53) = 3.55$, $p < .05$, $R^2 = .12$). Kindtemperament blijkt ook geen voorspeller van prosociaal kindgedrag. Autoritatief opvoedgedrag blijkt prosociaal gedrag wel te voorspellen: autoritatiever opvoedgedrag hangt samen met prosociaal gedrag bij het kind.

Discussie

In het huidige onderzoek staan de verbanden tussen kindtemperament, autoritatieve opvoeding en prosociaal gedrag centraal. Sociale wetenschappers zijn het er over eens dat zowel kindtemperament als opvoeding een rol spelen in uitingen van prosociaal gedrag bij het kind. In dit onderzoek is echter alleen een direct verband tussen autoritatieve opvoeding en prosociaal gedrag aangetoond. Van een directe relatie tussen kindtemperament en prosociaal gedrag, evenals een moderatie-effect van kindtemperament op de relatie tussen autoritatieve opvoeding en prosociaal gedrag is in dit onderzoek geen sprake. Een mediatie-effect van autoritatieve opvoeding op de relatie tussen kindtemperament en prosociaal gedrag is

eveneens niet gevonden.

De eerste onderzoeksvraag richtte zich op een modererend effect van kindtemperament op de relatie tussen autoritatief opvoedgedrag en prosociaal kindgedrag. We verwachtten dat het verband tussen een autoritatieve opvoeding en prosociaal gedrag sterker zou zijn naarmate kinderen een moeilijker temperament hebben. Pluess & Belsky (2010) vonden namelijk bewijs voor de differentiële ontvankelijkheidstheorie. Deze theorie stelt dat kinderen met een moeilijker temperament gevoeliger zijn voor vroege omgevingsinvloeden en meer prosociaal gedrag vertonen als deze invloeden positief zijn. Een modererend effect van kindtemperament is echter niet aangetoond.

Een mogelijke verklaring voor het uitblijven van een moderatie-effect ligt in de relatie tussen kindtemperament en opvoeding. Pluess en Belsky (2009) vonden in hun onderzoek bewijs voor differentiële ontvankelijkheid bij kinderen in de leeftijd van nul tot drie jaar: kinderen met een moeilijker temperament bleken meer te profiteren van een positieve omgeving dan kinderen met een makkelijker temperament. Naarmate kinderen ouder worden, krijgt de opvoeding echter steeds meer invloed op de manier waarop het kindtemperament tot uitdrukking komt. Wanneer een kind met een moeilijker temperament vaak blootgesteld wordt aan een positieve omgeving, komen negatieve temperamentskenmerken gedurende de jaren minder tot uiting (Kiff et al., 2011). De invloed van de autoritatieve opvoeding zorgt er mogelijk voor dat de uitingen van een makkelijker en een moeilijker temperament steeds minder van elkaar verschillen waardoor een moderatie-effect verwaarloosbaar wordt.

De tweede onderzoeksvraag richtte zich op het mediatie-effect van een autoritatieve opvoeding op de relatie tussen kindtemperament en prosociaal kindgedrag. We verwachtten dat een makkelijker kindtemperament meer autoritatieve opvoedgedragingen zou uitlokken (Prinz et al., 2004) en dat deze opvoedgedragingen vervolgens zouden samenhangen met meer prosociale kindgedragingen (Paterson & Sanson, 1999). In dit onderzoek is mediatie niet aangetoond, omdat er geen directe verbanden gevonden zijn tussen kindtemperament en autoritatief opvoedgedrag en tussen kindtemperament en prosociaal gedrag. Dit is verrassend, omdat verschillende onderzoeken deze directe verbanden wel ondersteunen (de Haan et al., 2012; Kiff et al., 2011).

Een mogelijke verklaring voor het uitblijven van een direct verband tussen kindtemperament en prosociaal gedrag betreft de veranderende relatie tussen de ouder en het opgroeiende kind. Kinderen kunnen op jonge leeftijd nog niet voor zichzelf zorgen. Het gedrag dat zij vertonen wordt daardoor nog in grote mate gestuurd vanuit de omgeving, waar ouders en hun manier van opvoeden een belangrijk deel van uitmaken. Naarmate het kind

ouder en zelfstandiger wordt, worden kindkenmerken, zoals het temperament juist belangrijker in de totstandkoming van het gedrag (Sameroff, 2010). Mogelijk is de rol van temperament op de leeftijd van vier jaar nog te beperkt om kindgedrag daadwerkelijk te beïnvloeden wanneer tegelijkertijd rekening wordt gehouden met de invloed van opvoeding op kindgedrag.

Een andere verklaring voor het ontbreken van directe verbanden tussen kindtemperament en prosociaal gedrag respectievelijk autoritatieve opvoedgedragingen zou kunnen liggen in de wijze waarop kindtemperament in het huidige onderzoek geoperationaliseerd is. Het begrip is een samengesteld construct dat gebaseerd is op vier onderliggende schalen van het meetinstrument CBQ-SF en vormt een algemeen beeld van het kindtemperament. Uit de resultaten is gebleken dat kindtemperament als samengesteld construct niet samenhangt met prosociaal kindgedrag en autoritatief opvoedgedrag. Onduidelijk is of deze schalen afzonderlijk wel verband houden met deze variabelen. Zo zou activiteitsniveau bijvoorbeeld positief gerelateerd kunnen zijn aan prosociaal gedrag en aan autoritatief opvoedgedrag. We bevelen andere onderzoekers aan om in het vervolg een nauwere begripsbepaling van het construct kindtemperament te hanteren.

De huidige wetenschappelijke literatuur voorziet wel in bewijs voor directe relaties tussen kindtemperament en autoritatief opvoedgedrag, kindtemperament en prosociaal gedrag en autoritatief opvoedgedrag en prosociaal gedrag. Er is tot op heden echter nauwelijks onderzoek gedaan naar mediatie-effecten met prosociaal kindgedrag als uitkomstmaat. Onderzoek dat is uitgevoerd naar het (indirecte) effect van kindtemperament via de opvoeding op kindgedrag richt zich vooral op problematisch kindgedrag en resultaten ondersteunen dit effect (Prinz et al., 2004). De hypothese waarin gesteld wordt dat de relatie tussen kindtemperament en prosociaal gedrag gemedieerd wordt door de autoritatieve opvoeding is dus vooral gebaseerd op bewijs voor directe relaties met prosociaal kindgedrag als uitkomstmaat en indirecte relaties met problematisch gedrag als uitkomstmaat. Er is nauwelijks direct bewijs gevonden voor deze hypothese. Verder onderzoek moet uitgevoerd worden om met meer stelligheid conclusies te kunnen trekken over de gevonden resultaten met betrekking tot mediatie-effecten .

Het verband dat wel aangetoond is, betreft de relatie tussen een autoritatieve opvoeding en prosociaal kindgedrag: hoe autoritatiever de opvoedgedragingen, hoe meer prosociaal gedrag het kind vertoont. Dit resultaat bevestigt eerder wetenschappelijk onderzoek. Al langere tijd wordt het idee ondersteund dat een warme en betrokken opvoeding leidt tot sociaal goed aangepaste kinderen (Slicker, 1998; Winsler et al., 2005). Daarnaast

ondersteunt de eerder genoemde theorie over de veranderende ouder-kindrelatie (Sameroff, 2010) de belangrijke rol die de opvoeding bij jonge kinderen heeft.

In dit onderzoek is echter geen rekening gehouden met de mogelijkheid van passieve gen-omgevingscorrelatie. Hiervan zou sprake zijn als het temperament van de ouder zowel de opvoeding als het prosociale kindgedrag voorspelt. De ogenschijnlijke relatie tussen autoritatieve opvoeding en prosociaal gedrag is dan te wijten aan een derde variabele: het feit dat ouder en kind dezelfde genen (en dus ongeveer hetzelfde temperament) delen. Omdat in dit onderzoek niet gekeken is naar temperament van de ouder, wordt dit als alternatieve verklaring beschouwd voor de relatie tussen autoritatieve opvoeding en prosociaal kindgedrag. Wij bevelen aan om in vervolgonderzoek ook het oudertemperament als variabele op te nemen.

Veel onderzoek dat uitgevoerd is met betrekking tot temperament, opvoeding en kindgedrag heeft zich gericht op problematisch kindgedrag en minder positieve opvoedingsvormen als uitkomstmaat, zoals de autoritaire opvoeding. Dit onderzoek is vernieuwend omdat het zich richt op positieve gedragingen, zoals autoritatief opvoedgedrag en prosociaal kindgedrag. Daarnaast is veel bestaand onderzoek over dit onderwerp gericht op adolescenten, zoals onderzoek van Manders en anderen (2006). Dit onderzoek is uniek omdat het gericht is op jonge kinderen, in een overgangsfase in hun leven, namelijk in de transitie naar de basisschool. Dat is bij uitstek een periode waarin zij prosociaal gedrag aanleren (Rimm-Kaufman & Pianta, 2000). Tot slot is dit onderzoek vernieuwend omdat het recent ontwikkelde differentiële ontvankelijkheidsmodel nader bekeken is.

Dit onderzoek kent naast sterke kanten ook enkele limitaties. De gebruikte data zijn verkregen via vragenlijsten ingevuld door één van de ouders, veelal de moeder. Het is niet mogelijk om kindtemperament objectief te beoordelen als er gebruik gemaakt wordt van slechts één informant, vooroordelen spelen dan een rol. De meest objectieve beoordeling wordt verkregen indien informatie van verschillende informanten gecombineerd wordt.

De resultaten van het huidige onderzoek zijn niet generaliseerbaar naar een meer algemene populatie. Dat komt enerzijds door de selecte wijze waarop de steekproef getrokken is: er is sprake van een gemakssteekproef. Anderzijds blijkt uit de demografische gegevens dat zowel het opleidingsniveau als de sociaal economische status van de respondenten hoger dan gemiddeld zijn en dat vooral moeders betrokken zijn bij het onderzoek.

Een andere beperking betreft de matige betrouwbaarheid van de samengestelde constructen. Om de betrouwbaarheid te vergroten bevelen we allereerst aan om meer informanten te gebruiken voor de meting van het construct en daarnaast een andere selectie te

maken van schalen. Dit kan enerzijds door schalen samen te voegen die het begrip beter meten, of anderzijds er voor te kiezen geen gebruik te maken van samengestelde constructen, maar te kijken naar specifieke gedragingen. De validiteit van de constructen kan vergroot worden door naast het gebruik van vragenlijsten andere manieren van dataverzameling te hanteren die minder gevoelig zijn voor sociale wenselijkheid, zoals observaties.

Verder is gebruik gemaakt van cross-sectionele data, waardoor geen conclusies over de richting van de effecten getrokken kunnen worden. Daarmee is het niet mogelijk om een causaal verband vast te stellen. Onduidelijk is nu of meer autoritatieve opvoedgedragingen meer prosociaal gedrag voorspellen, of dat meer prosociaal gedrag juist meer autoritatieve opvoedgedragingen voorspelt. Toekomstig longitudinaal onderzoek kan deze tekortkoming verhelpen.

Een laatste beperking betreft de grootte van de steekproef. In het onderzoek beschikten we over een relatief kleine steekproef. Hoewel de power van het onderzoek voldoende is, bevelen we voor vervolgonderzoek aan gebruik te maken van een grotere steekproef om mogelijke effecten beter te kunnen ontdekken.

Conclusie

Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat er geen sprake is van een modererend effect van kindtemperament op de relatie tussen een autoritatieve opvoeding en prosociaal kindgedrag. Daarmee is tevens geen bewijs gevonden voor de differentiële ontvankelijkheidstheorie: het verband tussen een autoritatieve opvoeding en prosociaal gedrag blijkt niet sterker te zijn naarmate kinderen een moeilijker temperament hebben. Ook is uit dit onderzoek gebleken dat de relatie tussen kindtemperament en prosociaal kindgedrag niet wordt gemedieerd door een autoritatieve opvoeding. Kindtemperament blijkt geen uitlokker te zijn van autoritatieve opvoedgedragingen en is geen directe voorspeller van prosociaal kindgedrag. Toekomstig onderzoek moet uitwijzen of de rol van kindtemperament inderdaad kleiner is dan gesuggereerd wordt, of dat de beperkingen van het huidige onderzoek gezorgd hebben voor het uitblijven van effecten. Wel is gebleken dat het kind meer prosociale gedragingen vertoont naarmate ouders meer autoritatieve opvoedgedragingen hanteren. Bij interventieprogramma's lijkt het daarom belangrijk te focussen op de rol van opvoeders bij het stimuleren van prosociaal gedrag van het kind.

Referenties

- Bolghan-Abadi, M., Kimiaee, S. A., & Amir, F. (2011). The relationship between parents' child rearing styles and their children's quality of life and mental health. *Psychology, 2*, 230-234. doi:10.4236/psych.2011.23036
- Briggs-Gowan, M. J., & Carter, A. S. (1998). Preliminary acceptability and psychometrics of the infant-toddler social and emotional assessment (ITSEA): A new adult-report questionnaire. *Infant Mental Health Journal, 19*, 422-445. doi:10.1002/(SICI)1097-0355(199824)19:4<422::AID-IMHJ5>3.0.CO;2-U
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2010). *Jaarboek onderwijs in cijfers 2011*. Opgevraagd op 22 april, 2012, van <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/FC6D3388-0F9E-4129-8F2B-53022BA3F774/0/2011f162pub.pdf>
- Centraal Planbureau (2012). *Kortetermijnraming: maart 2012*. Opgevraagd op 18 mei 2012, van <http://www.cpb.nl/cijfer/kortetermijnraming-maart-2012-matig-herstel-economie-na-2012>
- De Haan, A. D., Dekovic, M., & Prinzie, P. (2012). Longitudinal impact of parental and adolescent personality on parenting. *Journal of Personality and Social Psychology, 102*, 189-199. doi:10.1037/a0025254
- Dopkins-Stright, A., Gallagher, K. C., & Kelley, K. (2008). Infant temperament moderates relations between maternal parenting in early childhood and children's adjustment in first grade. *Child Development, 79*, 186-200. doi:10.1111/j.1467-8624.2007.01119.x
- Eiser, C., Eiser, J. R., Mayhew, A. G., & Gibson, A. T. (2005). Parenting the premature infant: Balancing vulnerability and quality of life. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 46*, 1169-1177. doi: 10.1111/j.1469-7610.2005.00415.x
- Ellis, B. J., Boyce, W. T., Belsky, J., Bakermans-Kranenburg, M. J., & van IJzendoorn, M. H. (2011). Differential susceptibility to the environment: An evolutionary-neurodevelopmental theory. *Development and Psychopathology, 23*, 7-28. doi:10.1017/S0954579410000611
- Essau, C. A., Sasagawa, S. M. A., & Frick, P. J. (2006). Psychometric properties of the Alabama parenting questionnaire. *Journal of Child and Family Studies, 15*, 597-616. doi:10.1007/s10826-006-9036-y
- Faul, F., Erdfelder, E., Buchner, A., & Lang, A. G. (2009). Statistical power analyses using G*Power 3.1: Tests for correlation and regression analyses. *Behavior Research Methods, 41*, 1149-1160. doi:10.3758/BRM.41.4.1149
- Field, A. P. (2009). *Discovering statistics using SPSS. (3rd ed.)*. London: Sage.

- Frick, P. J., & Morris, A. S. (2004). Temperament and developmental pathways to conduct problems. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 33*, 54–68.
doi:10.1207/S15374424JCCP3301_6
- Gallagher, K. C. (2002). Does child temperament moderate the influence of parenting on adjustment? *Developmental Review, 22*, 623–643. doi:10.1016/S0273-2297(02)00503-8
- Greener, S. H. (2000). Peer assessment of children's prosocial behaviour. *Journal of Moral Education, 29*, 47-60. doi:10.1080/030572400102925
- Kievit, T. H., Tak, J. A., & Bosch, J. D. (2009). *Handboek Psychodiagnostiek voor de Hulpverlening aan Kinderen*. Utrecht: De Tijdstroom.
- Kiff, C. J., Lengua, L. J., & Zalewski, M. (2011). Nature and nurturing: Parenting in the context of child temperament. *Clinical Child and Family Psychology Review, 14*, 251-301.
doi:10.1007/s10567-011-0093-4
- Lengua, L. J. (2006). Growth in temperament and parenting as predictors of adjustment during children's transition to adolescence. *Developmental Psychology, 42*, 819–832.
doi:10.1037/0012-1649.42.5.819
- Locke, L. M., & Prinz, R. J. (2002). Measurement of parental discipline and nurturance. *Clinical Psychology Review, 22*, 895-930. doi:10.1016/S0272-7358(02)00133-2
- Manders, W. A., Scholte, R. H. J., Janssens, J. M. A. M., & de Bruyn, E. E. J. (2006). Adolescent personality, problem behaviour and the quality of the parent–adolescent relationship. *European Journal of Personality, 20*, 237-254. doi:10.1002/per.574
- O'Connor, T. G., Dunn, J., Jenkins, J. M., & Rasbash, J. (2006). Predictors of between family and within-family variation in parent-child relationships. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 47*, 498-510. doi:10.1111/j.1469-7610.2005.01527.x
- Pallant, J. (2005). *SPSS Survival Manual: A step by step guide to data analysis using SPSS version 12*. Maidenhead, Berkshire: Open University Press.
- Paterson, G., & Sanson, A. (1999). The association of behavioral adjustment to temperament, parenting and family characteristics among 5-year old children. *Social Development, 8*, 293–309. doi:10.1111/1467-9507.00097
- Pluess, M., & Belsky, J. (2009). Differential susceptibility to rearing experience: The case of childcare. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 50*, 396-404. doi:10.1111/j.1469-7610.2008.01992.x
- Pluess, M., & Belsky, J. (2010). Differential susceptibility to parenting and quality child care. *Developmental Psychology, 46*, 379-390. doi:10.1037/a0015203

- Preacher, K. J., Curran, P. J., & Bauer, D. J. (2006). Computational tools for probing interaction effects in multiple linear regression, multilevel modeling, and latent curve analysis. *Journal of Educational and Behavioral Statistics, 31*, 437-448. doi:10.3102/10769986031004437
- Prinz, P., Onghena, P., Hellinckx, W., Grietens, H., Ghesquière, P., & Colpin, H. (2004). Parent and child personality characteristics as predictors of negative discipline and externalizing problem behavior in children. *European Journal of Personality, 18*, 73–102. doi:10.1002/per.501
- Putnam, S. P., & Rothbart, M. K. (2006). Development of short and very short forms of the children's behavior questionnaire. *Journal of Personality Assessment, 87*, 103–113. doi:10.1207/s15327752jpa8701_09
- Rimm-Kaufman, S. E., & Pianta, R. C. (2000). An ecological perspective on the transition to kindergarten: A theoretical framework to guide empirical research. *Journal of Applied Developmental Psychology, 21*, 491-511. doi:10.1016/S0193-3973(00)00051-4
- Rothbart, M. K., Ahadi, S. A., Hershey, K. L., & Fisher, P. (2001). Investigations of temperament at three to seven years: The children's behavior questionnaire. *Child Development, 72*, 1394–1408. doi:10.1111/1467-8624.00355
- Rothbart, M. K., & Jones, L. B. (1998). Temperament, self-regulation, and education. *School Psychology Review, 27*, 479-491.
- Sameroff, A. (2010). A unified theory of development: A dialectic integration of nature and nurture. *Child development, 81*, 6-22. doi:10.1111/j.1467-8624.2009.01378.x
- Sanson, A., Prior, M., Garino, E., Oberklaid, F., & Sewell, J. (1987). The structure of infant temperament: Factor analysis of the revised infant temperament questionnaire. *Infant Behavior and Development, 10*, 97-104. doi:10.1016/0163-6383(87)90009-9
- Slater, M. A., & Power, T. G. (1987). Multidimensional assessment of parenting in single-parent families. In J. P. Vincent (Ed.), *Advances in family intervention, assessment and theory. Volume 4* (pp. 197-228). London: Jai Press Inc.
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. In S. Leinhardt (Ed.), *Sociological Methodology 1982* (pp. 290-312). Washington DC: American Sociological Association.
- Slicker, E. K. (1998). Relationship of parenting style to behavioral adjustment in graduating high school seniors. *Journal of Youth and Adolescence, 27*, 345-372. doi:10.1023/A:1022855104236

- Strayhorn, J. M., & Weidman, C. S. (1988). A parent practices scale and its relation to parent and child mental health. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 27, 613-618. doi:10.1097/00004583-198809000-00016
- Van Beemen, L. (2009). *Ontwikkelingspsychologie*. Houten: Noordhoff Uitgevers Groningen.
- Visser, J. C., Smeekens, S., Rommelse, N., Verkes, R. J., van der Gaag, R. J., & Buitelaar, J. K. (2010). Assessment of psychopathology in 2- to 5-year olds: Applying the infant-toddler social emotional assessment. *Infant Mental Health Journal*, 31, 611-629. doi:10.1002/imhj.20273
- Wicks-Nelson, R., & Israel, A. C. (2009). *Abnormal Child and Adolescent Psychology*. New Jersey: Pearson Education.
- Winsler, A., Madigan, A. L., & Aquilino, S. A. (2005). Correspondence between maternal and paternal parenting styles in early childhood. *Early Childhood Research Quarterly*, 20, 1-12. doi:10.1016/j.ecresq.2005.01.007
- Woolfson, L., & Grant, E. (2006). Authoritative parenting and parental stress in parents of pre-school and older children with developmental disabilities. *Child: Care, Health & Development*, 32, 177-184. doi:10.1111/j.1365-2214.2006.00603.x
- Yaman, A., Mesman, J., van IJzendoorn, M. H., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2010). Parenting and toddler aggression in second-generation immigrant families: The moderating role of child temperament. *Journal of Family Psychology*, 24, 208-211. doi:10.1037/a0019100